

IUSTINIANUS VEBASI: SİYASİ, EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ

Bahadır İKİCAN¹

Geliş Tarihi: 25/09/2023
Kabul Tarihi: 15/11/2023

ÖZET

Bizans İmparatorluğu'nun "tahıl ambarı" olarak adlandırılan Mısır'ın Pelusium kentinde 541'de patlak veren veba salgını, doğrudan ya da dolaylı yoldan Akdeniz'in tüm sahil kentlerini etkilemiştir. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca etkisini hissettiren veba salgını, zamanla iç bölgelere de sirayet ederek Avrupa'nın pek çok bölgesinde varlığını hissettirmiştir. Başlangıçta ticaret vasıtasıyla yayılım gösteren salgın, bilhassa Britanya'da Hristiyanlığı tebliğ eden misyonerler aracılığıyla muhtelif yerlere de yayılmıştır. Altıncı yüzyılda ortaya çıkan veba salgının arkasında sadece biyolojik etmenlerin değil, aynı zamanda birtakım iklimsel krizlerin de yattığı düşünülmektedir. Bilhassa 536'da Kuzey Yarım Küre'yi etkilediği düşünülen volkanik kış, veba salgının ortaya çıkışında ve salgın sırasında yaşamını yitiren insan sayısının artışında önemli bir etkidir. Güncel araştırmalara göre bir volkan patlaması ya da dünya yüzeyine bir kuyruklu yıldız çarpması sonucu ortaya çıkan iklim krizi, tarımsal üretimde bir düşüş yaratmıştır. Yaklaşık iki yıl kadar süren volkanik kış nedeniyle yeterli ürün elde edemeyen çiftçilerin büyük bir kısmı ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla göç etmek durumunda kalmışlardır. Yaşanan bu göç hareketi, sadece tarım arazilerinin boş kalmasına neden olmamış, aynı zamanda zaten yeterli beslenme konusunda pek de başarılı olamayan Geç Antik Çağ insanların tüketim ihtiyaçlarına ulaşımını zorlaştırmıştır. Nitekim bu durum da insanların salgın karşısında bağışıklık sistemlerinin iyiden iyiye düşmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda 536 iklim krizi, vebanın birincil etkeni değilse de salgının yayılımında ve ölüm oranlarının artmasında önemli bir unsurdur. Veba salgını bilhassa yerleşik düzen üzerine kurulu olan Bizans İmparatorluğu'nu derinden etkilemiştir. Salgının pek çok insanın canına mal olmasının yanında sağlıklı insanların hastalığa yakalanmaktan korkarak buldukları yerleri terk etmeleri, bir göç hareketi doğurmuştur. Yaşanan bu göç hareketi de asayişsizliğin artması ve iase teminin sağlanması noktasında büyük

¹ Arş. Gör. Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, bahadrikican@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4227-649X

bir sıkıntı yaratmıştır. Dahası salgın kaynaklı ölüm oranlarının oldukça yüksek olması, tarımda ve muhtelif işlerde çalışacak insan bulmayı zorlaştırmış ve bu durum da işgücü fiyatlarında artışa neden olmuştur. Dönemin Bizans İmparatoru Iustinianus da bu fiyat artışlarının önüne geçmek için yasalar çıkarmıştır. Ayrıca insan kaybının fazla olması orduya asker alımında sıkıntı çıkarmış ve imparatorluk “barbar” paralı askerlere yönelmek durumunda kalmıştır. Hemen hemen tüm Akdeniz kentlerini etkisi altına alan veba salgının özellikle Avrupa’nın iç kesimlerine yayılım göstermesi, Orta Çağ Avrupa dünyası açısından oldukça önemli bir unsurdur. Vebaya yakalanmaktan imtina eden insanların dine yönelmesi, kilisenin gücünü arttırmasını sağlamıştır. Ayrıca dış dünyayla bağlantının en aza indirilerek kendi kendine yeten bir ekonomi fikrinin benimsenmesi, feodal düzenin oluşumu noktasında önemli bir etken olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Veba Salgını, Bizans İmparatorluğu, Geç Antik Çağ, Erken Orta Çağ, Salgınlar Tarihi

The Plague of Justinian: Political, Economic and Societal Impacts

ABSTRACT

In 541 AD, the plague which broke out in Egyptian city of Pelesium which was called as a corn loft of the Byzantine Empire, and directly or indirectly affected through all the coastal cities of Mediterranean. The plague which was felt its effect for nearly two centuries, spread to the inner regions over time and made its presence felt in many parts of Europe. The plague, which initially spread by means of the trade, also spread to various places through missionaries who preached Christianity especially in Britain. The causes of the plague, which emerged in sixth century, were not only biological factors but also a number of climate crises. The volcanic winter, which is thought to have affected the northern hemisphere in 536, was important in the emergence of the plague and the increase in the number of people who lost their lives during the epidemic. According to current research, the climate crisis caused by a volcanic eruption or a comet impact on the earth's surface has created a decline in agricultural production. Most of the farmers who could not get enough goods due to the volcanic winter that lasted for two years, had to migrate to meet their needs. The migration movement not only caused the abandonment of agricultural areas, but also made it difficult for the people of Late Antiquity, who were already unable to achieve adequate and balanced nutrition, to meet their consumption needs. As a matter of fact, this situation caused people's immune system to decrease significantly in the face of the epidemic. In this context, although the 536 climate crisis was not the primary cause of the plague, it was an important element in the spread of the epidemic and the increase in death rates. The plague deeply affected the Byzantine Empire, which was based on permanent settlement. In addition to the plague costing the lives of many people, the fact that healthy people left their homes for the fear of contracting the disease gave rise to the migration movement. This migration has created a great problem in terms of increasing public order and providing food. Moreover, the very high death rates caused by the plague made it difficult to find people to work in agriculture and various jobs, and this caused an increase in labor prices. Justinianus, the Byzantine Emperor of the period, also enacted laws to prevent these price increases. In addition, the high human loss caused difficulties in recruiting soldiers to the army, and the empire had to turn to "barbarian" mercenaries. The fact that the plague, which affected almost all Mediterranean cities, spread especially to the inner parts of Europe is a very important element for the medieval European World. The people who avoided catching the plague turned to religion, which enabled the church to increase its power, and the adoption of the idea of a self-sufficient economy by

minimizing the connection with the outside World was an important factor in the formation of the feodal social order.

Keywords: Plague Epidemic, Byzantine Empire, Late Antiquity, Early Middle Ages, History of Epidemics

GİRİŞ

Ἐπὸ δὲ τοὺς χρόνους τούτους λοιμὸς γεγονεν, ἐξ οὗ ἅπαντα ὀλίγον ἐδέησε τὰ ἀνθρώπεια ἐξίτηλα εἶναι.²

İster yaratılış mitleri bağlamında yorumlansın isterse de evrim teorisi açısından ele alınsın insan türü, ilk ortaya çıktığı andan itibaren yaşamını sürdürürebilmek için birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Hiç şüphesiz salgın hastalıklar, tarih boyunca insanlığın mücadele içerisine girdiği en önemli tehditlerden biri olmuştur. Birçok insanın hayatını kaybetmesine sebep olan salgın hastalıklar, asırlar boyunca gerek çevresel gerekse biyolojik etmenler bağlamında insan türünü etkilemeyi başarmıştır. Bu salgınlar içerisinde -özellikle Antik Çağ'da- en yaygın olan hastalıklardan biri vebadır. Henüz MÖ 5. yüzyılın ortalarında, Eski Yunan Uygarlığı içerisinde yayıldığı tahmin edilen vebanın dönemin ünlü devlet adamı Perikles (MÖ 495-429)'in de hayatını kaybetmesine neden olduğu bilinmektedir.³ Bununla birlikte sonraki yüzyıllarda etkisini göstermeye devam eden veba salgınlarının MS 180'de Filozof İmparator Marcus Aurelius (h. 161-180)'un ve MS 270'te "Got Fatihisi" olarak anılan Roma İmparatoru Claudius Gothicus (h. 268-270)'un yaşamlarını kaybetmelerinin müsebbibi olduğu düşünülmektedir.⁴

Tarihsel açıdan ilk "pandemi" olarak nitelendirilebilecek salgınlardan biri olan vebanın, dönemin devletleri, ekonomileri ve insanları üzerinde radikal değişikliklere sebep olduğu aşikârdır.⁵ Genç-yaşlı, zengin-fakir, yöneten-yönetilen ayırt etmeksizin birçok insanın hayatına mâl olan bu salgınlar kimi araştırmacılara göre bir çağ açıp yeni bir çağ başlatacak kadar derin etkiler yaratmıştır. Bu noktada 541'de Akdeniz dünyasında patlak veren ve dönemin Bizans İmparatoru olan Iustinianus'un ismiyle anılan veba salgını

² Procop. *Pers.* II. XXII. 1: "Bu zamanlarda neredeyse tüm insan türünü yok olmanın eşiğine getiren bir veba salgını baş gösterdi."

³ Robert J. Littman, "The Plague of Athens: Epidemiology and Paleopathology", *Mount Sinai Journal of Medicine*, 76, (2009), s. 458. Sparta ve Atina arasında vuku bulan Peloponnesos Savaşları (MÖ 431-404) sırasında patlak veren veba, savaşın gidişatını da derinden etkilemiş ve Atina'nın savaşı kaybetmesinin en büyük müsebbibi olarak da gösterilmiştir. Bilhassa Atina Şehir Devleti üzerinde etkili olan vebanın belirtileri ve etkileri için bkz: Thuc. II. XLVII-LIV.

⁴ SHA, *Marc.* XXVIII. 1-5; SHA, *Divus Cladius* XII. 2-3.

⁵ Pandemi kelimesinin kökeni Eski Yunancaya dayanmaktadır. Kelime Yunanca "tüm, bütün" anlamlarına gelen "πᾶν" ve "ülke, halk" anlamlarına gelen "δημος" kelimesinin bileşiminden oluşmakta ve "πάνδημος" şeklinde "bütün halk için ortak, bütün halkı içine alan" gibi anlamları ifade etmektedir.

gerek ekonomik gerek sosyal gerekse siyasi açıdan birçok sonuç doğurmuştur. Bu makalede ana hedef, “ilk veba salgını” olarak kabul edilen ve dönemin Bizans İmparatoru’nun ismine atfen Iustinianus salgını olarak da anılan 541 veba salgınının başta Bizans İmparatorluğu olmak üzere Akdeniz dünyasında yarattığı ekonomik, sosyal ve siyasi etkilerini ortaya koymaktır. Tüm bunların yanı sıra veba salgını, günümüz araştırmacıları⁶ tarafından da araştırma konusu olarak seçilmiştir. Bahsi geçen araştırmacılar, veba salgınına maximalist ve minimalist olmak üzere farklı bakış açıları bağlamında ele almışlardır. Bu minvalde çalışma içerisinde maximalist ve minimalist bakış açıları da değerlendirilmiştir.

1. IUSTINIANUS VEBASINI KONU EDİLEN DÖNEM KAYNAKLARI

Altıncı yüzyılın ortalarında Akdeniz dünyasının en önemli kentlerine büyük darbe vuran veba salgını, birçok Antik yazarın üzerinde kalem oynattığı bir konudur. Dönemin en yaygın dilleri arasında yer alan Latince, Yunanca ve Süryanice yazan tarihçilerin eserlerinin incelenmesi, veba salgınının ehemmiyetinin anlaşılması açısından elzemdir.

Veba salgını ile ilgili oldukça değerli bilgiler sunan ve günümüz araştırmacıları tarafından en fazla atıf yapılan Antik yazar Bizanslı tarihçi Procopius (500-565)’tur. Filistin bölgesinin bir kenti olan Caesarea’da doğan ve eserlerini Yunanca kaleme alan Procopius, özellikle Iustinianus döneminin siyasi ve toplumsal olaylarının anlaşılması açısından eşsiz bir kaynaktır. Procopius, Bizans İmparatorluğu’nun “barbar” kavimler ve Sasanilerle yaşadığı muharebeleri konu edindiği *Ἐπεὶ τῶν Πολέμων Λόγοι (Savaşlar Üzerine Sözler)* eseri yanında Iustinianus döneminin mimari yapılarını incelediği *Περὶ Κτισμάτων (Yapılar Hakkında)* ve Bizans saray hayatının bilinmeyen yüzünü anlattığı *Ἀπόκρυφη Ἱστορία (Gizli Tarih)* eserlerini kaleme almıştır. Oldukça üretici bir yazar olan Procopius, yaşadığı dönem içerisinde ortaya çıkan veba salgınına da değinmiştir. Nitekim salgının 541’de

⁶ Lester K. Little, Dionysios Stathakopoulos ve diğer araştırmacılar maximalist cephede yer alırken Chris Wickham, Lee Mordechaia ve diğer araştırmacılar ise minimalist bakış açısını bağlamında konuya yaklaşmışlardır.

Mısır'ın Pelusium kentinde ortaya çıktığını ilk bildiren yazarlardan biri Procopius'tur.⁷

Salgın hakkında nicel verilere değindiği de görülen Procopius'a göre salgın dört ayda Constantinopolis'e ulaşmıştır. Başlangıçta normalin biraz üzerinde olan ölü sayısı, zamanla artış göstererek günde beş bin ölüye kadar çıkmış, bu sayı günbegün artmaya devam etmiştir.⁸ Procopius'un verdiği ölü sayısı sorgulanması gereken bir veri olsa da durumun ciddiyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu bağlamda modern araştırmalar, vebanın Constantinopolis'te ilk etkili olduğu 542 yılı boyunca şehirde yaşayan insanların yaklaşık %20'sinin ölümüne neden olduğunu ortaya koymaktadır.⁹ Nitekim ölü sayısının çoğalması ve hastalığa yakalanmaktan korkan insanların ölümlere yaklaşmaktan imtina etmeleri sonucu Constantinopolis'te ceset yığınları oluşmuştur. Bu duruma bir önlem almak isteyen İmparator Iustinianus tarafından θεόδωρος (Theodoros) isimli bir memur ölülerin gömülmesi ve kentte asayişin sağlanması amacıyla görevlendirilmiştir.¹⁰ Ayrıca Procopius, İmparator Iustinianus'un da vebaya yakalandığını ve onun ölüm haberinin imparatorluğun dört bir yanına yayılmış olmasına rağmen imparatorun çok geçmeden hastalıktan kurtulduğunu *Gizli Tarih* eserinde dile getirmiştir.¹¹

Süryanice yazan Antik yazarlar, veba salgını hakkında önemli bilgiler veren bir diğer kaynak grubunu oluşturmaktadır.¹² Bu yazarlar arasındaki en önemli isimlerden biri 6. yüzyılda yaşamış olan Evagrius Scholasticus (536-594)'tur. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (*Kilise Tarihi*) adıyla yazdığı eserini

⁷ Procop. *Pers.* II. XXII. 1-7.

⁸ Procop. *Pers.* II. XXIII. 1-3: Ἡ μὲν οὖν νόσος ἐν Βυζαντίῳ ἐς τέσσαρας διῆλθε μένας, ἤκμασε δὲ ἐν τρισὶ μάλιστα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔθνησκον τῶν εἰωθότων ὀλίγη πλείους, εἶτα ἔτι μάλλον τὸ κακὸν ἤρετο, μετὰ δὲ ἐς πεντακισχιλίους ἡμέρας ἐκάστη ἐξικνεῖτο τὸ τῶν νεκρῶν μέτρον, καὶ αὖ πάλιν ἐς μυρίουσ τε καὶ τοῦτων ἔτι πλείους ἦλθε.

⁹ Dionysios Stathakopoulos, "Plague, Justinianic (Early Medieval Pandemic)", *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, ed. Oliver Nicholson, Oxford University Press, 2018, s. 1201.

¹⁰ Procop. *Pers.* II. XXIII. 4-10.

¹¹ Procop. *Arc.* IV.

¹² Süryani kaynakları çok çeşitli olup salgının başlangıcı ve Akdeniz dünyasına ulaşması konusunda muhtelif tarihler vermektedir. Süryani kaynaklarının Iustinianus Vebasına yaklaşımı için bkz: Michael G. Morony, "'For Whom Does the Writer Write?': The First Bubonic Plague Pandemic According to Syriac Sources", *Plague and The End of Antiquity*, ed. Lester K. Little, Cambridge University Press, 2007, ss. 59-86.

Süryanice kaleme alan yazarın kendisinin de hastalığa yakalandığı bilinmektedir. Bu hastalıktan kurtulmasına rağmen Evagrius, karısını, çocuğunu ve kölelerini salgına kurban vermiştir. Bu bağlamda hastalığı birebir yaşamış biri olarak önemli bilgiler aktaran Evagrius, hastalığa yakalananların bir kısmında şiddetli ateşin, bir kısmında ise hıyarcıkların oluştuğunu bildirerek bazı insanların hastalıktan kurtulmalarına rağmen vebaya yakalananların büyük çoğunluğunun iki-üç gün içerisinde öldüğünü söylemiştir.¹³ Salgının menşei hakkında da bilgi veren Evagrius, hastalığın Etiyopya bölgesinden türediğini iddia etmiştir.¹⁴ Süryani literatürü için oldukça önemli olan ve 12. yüzyıl içerisinde Süryani kilisesinin patriarlığı yapmış olan Süryani Michael de 541’de patlak veren veba salgınının pek çok insanın ölümüne sebep olduğunu ve bilhassa alt sınıftan insanların salgın sırasında yaşamını yitirdiğini yazmıştır. Ayrıca Michael, Constantinopolis’te üç yüz binden fazla kişinin salgın sırasında hayatını kaybettiğini bildirmiştir.¹⁵

Historia Francorum (Frankların Tarihi) adıyla Latince olarak kaleme aldığı eserinde veba hakkında önemli bilgiler veren bir diğer isim Tourslu Gregorius (538-594)’tur. Eserinin büyük bölümünde Frankların bir kabile yönetiminden devletleşmeye evrilen tarihi serüvenini işleyen yazar, Gallia (Fransa) toprakları içerisinde yer alan belli başlı kentlerin gelişimini toplumsal ve siyasal açıdan incelemiştir. Bu noktada Gallia kentlerini epey derinden etkileyen veba salgını da Gregorius’un görüş açısına girmiştir. Marsilya’ya İspanya’dan gelen bir ticaret gemisiyle vebanın bölgeye ulaştığını bildiren Gregorius,¹⁶ eserinin muhtelif yerlerinde salgında birçok din adamının ve devlet yöneticisinin hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Bunun yanında vebadan korunmak isteyen birçok insanın evlerini boşaltarak başka bölgelere göç ettiğini de ifade etmiştir.

Bir Germen kavmi olan Longobardların tarihini yazmış olan 8. yüzyıl yazarlarından Paulus Diaconus (Diyakoz Paul) (720-800), veba hakkında

¹³ Evagrius, *Hist. eccl.* IV.

¹⁴ Evagrius, *Hist. eccl.* IV. 29. Antik Çağ’da veba salgınlarının menşei Etiyopya’ya dayandırılmak alışlageldik bir durumdur. Nitekim Thukydides de MÖ 5. yüzyılda ortaya çıkan veba salgını Etiyopya kökenli olduğunu dile getirmiştir: Thuc. II. XLVIII: “ἤρξατο δὲ τὸ μὲν πρῶτον, ὅς λεγεται, ἐξ Αἰθιοπίας τῆς ὑπὲρ Αἰγύπτου ...”

¹⁵ Michael the Syrian, *Chron.* 100.

¹⁶ Gregory of Tours, *Hist.* IX. 22: “Nam superius diximus, Massiliensis urbis contagio pessimo aegrota quanta sustenuerit, altius replecare placuit.”

önemli bilgiler kaleme alan bir diğer Antik yazardır. Paulus'a göre Constantinopolis içerisinde vebadan üç yüz bin kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁷ Bunun yanında vebadan dolayı her yerde kederin ve gözyaşının olduğunu söyleyen Paulus, hastalıktan kurtulmak isteyen insanların evlerini ve yaşadıkları yerleri terk ettiğinden bahsetmiş ve evlerde sadece köpeklerin kaldığını bildirmiştir.¹⁸ Paulus'un en dikkat çekici anlatımlarından biri de insanların hastalığa yakalanmamak için terk ettikleri şehirlerde yaşananlar üzerine yazdığı pasajda yer almaktadır. Buna göre Ticinum kentindeki insanlar evlerini terk ederek dağlara kaçmış ve zamanla bu kentin sokaklarında otlar bitmeye başlamıştır.¹⁹

Bizans'ı ve Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgını, Afrika bölgesini de derinden etkilemiştir. Latin şair Corippus'un yazdıklarına göre salgın, Bizans ve Berberi kabileler arasında vuku bulan bir savaş sırasında Afrika'da kendini göstermiştir. Salgın, bölgede sosyal kargaşa yaratmış ve hayatta kalan insanlar arasında vebadan ölen insanların mallarına ve eşlerine el koyma noktasında adeta bir yarış başlatmıştır.²⁰

2. IUSTINIANUS VEBASININ ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILIŞI

Hem dönem kaynakları hem de günümüz araştırmacıları tarafından Iustinianus salgının bir veba salgını olarak nitelendirildiği görülse de bilimsel olarak salgının vebaya neden olan "Yersinia Pestis" bakterisi sebebiyle ortaya çıktığı henüz kanıtlanamamıştır. Bilimsel açıdan bu bakteri sebebiyle ortaya çıktığı ispatlanan ilk salgın 19. yüzyılda patlak veren veba salgınıdır. Bu tarihten önceki Yersinia Pestis ile salgınların ilişkilendirilmesi ise bir varsayımdan öteye gidememektedir.²¹ Bunun yanında yukarıda anılan Antik yazarların kaleme aldıkları metinler ışığında hastalığın belirtileri çerçevesinde salgının veba olarak nitelendirilmesi alışlageldik bir çıkarım olmuştur. Prokopius'tan hareketle 541'de Mısır'ın bir sahil kenti olan Pelusium'da

¹⁷ Dea. Paul, *Historia Langobardorum*, VI. XLVII: "Intra Constantinopolim vero trecenta milia hominum pestilentia interierunt."

¹⁸ Dea. Paul, *Historia Langobardorum*, II. IV: "... solis catulis domum servantibus."

¹⁹ Dea. Paul, *Historia Langobardorum*, VI. V: "Pari etiam modo haec pestilentia Ticinum quoque depopulata est, ita ut, cunctis civibus per iuga montium seu per diversa loca fugientibus, in foro et per plateas civitatis herbae et fructecta nascerentur."

²⁰ Corippus, *Iohannidos*, 3.343-89.

²¹ Ingrid Wiechmann "Plague-An Introduction", *RCC Perspectives*, No. 3, *Sickness, Hunger, War, and Religion: Multidisciplinary Perspectives*, (2012), s. 66.

ortaya çıktığı kabul edilen Iustunianus vebasının kökeniyle ilgili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre salgın, Pelusium'dan Constantinopolis'e bir ticaret filosuyla gelmişse de hastalığın kökeni çok daha uzaklarda aranmalıdır. Bu teori çerçevesinde hastalığın kaynağı Orta Asya'dır. Vebanın Çin, Moğolistan ya da Rusya'nın doğu bölümlerinde ortaya çıkmış olabileceğini savunan bilim insanları, salgının özellikle İpek Yolu üzerindeki ticaret vasıtasıyla batı bölgelere yayıldığına dair bir iddia ortaya atmışlardır.²²

Salgınla ilgili olarak ortaya atılan en dikkat çekici teorilerden biri de salgından beş yıl önce yaşandığı iddia edilen doğal afetlerle ilgilidir. Bu noktada 536 tarihi, bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Önceki yıllara göre soğuk geçen 536 yılı içerisinde güneş parlaklığını kaybederek tüm yıl boyunca tıpkı bir ay gibi solgun ve verimsiz bir şekilde parlamıştır.²³ Nitekim günümüzde yapılan dendrokronolojik araştırmalar, bu yıl içerisinde dünya genelinde bir soğumanın yaşandığını doğrulamaktadır. Bu verileri kullanan bazı bilim insanları 536'da dünya genelinde 3°C'lik bir soğumanın yaşandığını ve bu soğumanın son iki bin yılın en soğuk dönemlerine tekabül ettiğini savunmaktadır.²⁴

Geç Antik Çağ'da kaleme alınan pek çok kaynak, 536'da yaşanan doğal afet üzerine bilgiler içermektedir. Bu bağlamda Süryani kronikleri ya da Mytileneli Zacharias'ın kronikleri olarak bilinen yazılar içerisinde 536 yılı boyunca gerçekleşen güneş solgunluğu sırasında gündüzlerin güneşin, geceleri ise ayın karardığı belirtilmiştir.²⁵

Geç Antik Çağ kaynakları arasında yer alan Lydialı Ioannes, güneş solukluğunu ele alan başka bir kaynaktır. Kaleme aldığı *Liber De Ostentis*

²² Ole Jørgen Benedictow, "The Origin and Early Spread of Yersinia pestis and of Epidemic Plague: Palaeobiological and Historical Viewpoints", *RCC Perspectives*, No. 3, *Sickness, Hunger, War, and Religion: Multidisciplinary Perspectives*, (2012), s. 67.

²³ Procop. *Vand.* IV. 14. 5-6; Cassiod. *Var.* XII. 12. 2-3.

²⁴ Emma Rigby, Melissa Symonds, Derek Ward-Thompson, "A comet impact in AD 536?", *Astronomy & Geophysics*, Vol 45, (2004), s. 1.23.

²⁵ *Syriac Chronicle (Zacharias of Mytilene)*, IX. XIX: Bu kronikler içerisinde anlatılan doğal olaylarının Kutsal Kitap içerisinde -bilhassa Luka İncili- İsa'nın ikinci gelişi bağlamında ele alınan pasajlardan etkilenilerek oluşturulduğu düşünülmektedir: Luka, 21. 25: "Καὶ ἔσονται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἀστροῖς, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἔθνῶν ἐν ἀπορίᾳ ἥχους θαλάσσης καὶ σάλου,"; Antti Arjava, "The Mystery Cloud of 536 CE in the Mediterranean Sources", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 59, (2005), s. 79.

(Kehanetler Üzerine) adlı eserde volkanik kışın Avrupa ile sınırlı olduğunu dile getirmiştir.²⁶ Ancak bir diğer Geç Antik Çağ yazarı olan Marcellinus Comes ise volkanik kışın etkisiyle oluşan kuraklığın sadece Akdeniz bölgesini değil, pek çok bölgeyi de etkisi altına aldığını söylemiştir. Comes'e göre Perslerin hâkimiyetinde olan bölgeler de volkanik kışın getirdiği şiddetli kuraklıktan fazlasıyla etkilenmiştir.²⁷

Altıncı yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen volkanik kış olayına modern araştırmacılar farklı perspektiflerle yaklaşmışlardır. Bu bağlamda 536'da yaşanan volkanik kış olayının iki nedeni olabileceği düşünülmektedir: volkan patlaması veya bir kuyruklu yıldızın dünyaya çarpmış olması.²⁸ Günümüzde yapılan çalışmalar, bir volkan patlaması sırasında ortaya saçılan kül bulutlarının aylarca, hatta yıllarca gökyüzünü kaplayabildiğini ve bu bulutların sadece volkanın patladığı bölgeyle sınırlı kalmayıp çok geniş bir alana yayılabildiğini göstermiştir.²⁹ Bu durumun en spesifik örneklerinden birini Endonezya'da patlayan Tambora Yanardağı oluşturmaktadır. 1815'te patlayan yanardağ, sadece Endonezya'da değil, hemen hemen tüm dünya ölçeğinde etkisini hissettirmiştir. Nitekim yanardağın püskürttüğü küller, bir süre sonra Avrupa ve Amerika kıtalarına da ulaşmış, hatta bu patlamanın etkisiyle oluşan kül tabakasının güneş ışınlarının dünyaya gelişini engellemesi sonucu 1816 yazı oldukça soğuk geçmiş ve bu dönem "yazsız bir yıl" olarak tanımlanmıştır. Yeryüzünün yeterli güneş ışığı alamaması ve yeterince ısınmaması nedeniyle verimli ürün elde edilememiş ve bu durum da açlığa ve kıtlığa neden olmuştur.³⁰ Şayet 1816'da yaşanan durumun bir benzeri 536'da da yaşandıysa 541'de patlak veren veba salgınının yayılımında büyük bir etki yaratmış olması muhtemeldir. Çünkü volkanik kış nedeniyle yeterli tarım yapılamamış, bu durum da zaten beslenme konusunda oldukça eksik kalan Geç Antik Çağ insanının veba karşısındaki en büyük silahı olan bağışıklığın düşmesine neden olmuştur. Bunun yanında yeterli ürün elde edemeyen çiftçiler, ihtiyaç duydukları iye ihtiyaçlarını karşılamak ve para

²⁶ Ioannes Lydus, *Liber De Ostentis*, 9c. 20.

²⁷ Marcellinus Comes, *Chron.* XIV. 11: "Ipsa namque ob nimiam sicitatem pastura in Persida ..."

²⁸ Collin Barras, "The Year of Darkness", *New Scientist*, (2014), Vol 221, Iss 2952, s. 38.

²⁹ Michael R. Rampino-Stephen Self-Richard B. Stothers, "Volcanic Winters", *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, Vol 16, (1988), s. 76.

³⁰ Rampino-Self-Stothers, a.g.m. s. 83.

kazanmak için tarım arazilerini bırakarak göç etmek durumunda kalmışlardır.³¹ Bu insanların göç etmesiyle de veba salgının muhtelif bölgelere yayılımı kolaylaşmıştır.

Dünya genelinde yaşanan soğumaya büyük bir volkan patlamasının neden olduğunu düşünen araştırmacılara göre 536'nın Mart ayında Papua Yeni Gine'deki Rabaul bölgesinde büyük bir volkan patlaması meydana gelmiştir. Akdeniz dünyasından oldukça uzakta olan bir bölgede yaşanan bu volkanik patlama sırasında ortaya çıkan kül bulutları zamanla tüm Akdeniz'e ulaşmış ve bu sis bulutu, on iki ay (bazı bölgelerde on sekiz ay) boyunca bölgede varlığını hissetmiştir.³² Bu patlamanın güneşin ve ayın normalden on kat daha az parlak görünmesine neden olduğu tahmin edilmektedir.³³

536'da gerçekleşen doğal afete bir kuyruklu yıldız çarpmasının neden olduğunu düşünen bilim insanlarının belirttiğine göre bu yıl içerisinde dünya genelinde geniş çaplı yangınlar yaşanmıştır. Dünya genelini etkileyecek boyuta erişen bu yangınlar, bir iklim krizi yaratmıştır. Bu teori bağlamında büyük yangınların ortaya çıkışının bir volkan patlamasıyla değil, ancak bir kuyruklu yıldız çarpmasıyla mümkün olabileceği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda kuyruklu yıldızın düşmüş olabileceği en uygun yerin de Kuzey Avrupa olduğu düşünülmüştür.³⁴

536'da yaşanan ister bir gök olayı isterse bir volkanik patlama olsun, çiftçileri ve hayvancılıkla geçimini sağlayan kesimleri oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu yıl içerisinde yaşanan bir kuraklık, sadece Akdeniz coğrafyasını değil, Britanya Adası'nı da etkileyecek düzeyde bir felaket yaratmıştır. Nitekim İrlanda'da 536-537 yıllarında bir kıtlığın yaşandığı, İrlanda yıllıklarına kaydedilmiştir.³⁵

³¹ Mustafa Sayar, "Migration as Result of Natural Disasters in the Eastern Mediterranean World in Antiquity", *Migration in Antiquity Conference Centre Monte Veritas, Ascona / Switzerland* 26 April-01 May 2020, Abstract Book (2022), s.14: https://www.academia.edu/40914160/On_the_Move_Migration_in_Antiquity_10_15th_April_2022_ (30.10.2023)

³² R. B. Stothers, "Myster Cloud of AD 536", *Nature*, Vol 307, (1984), s. 344.

³³ Rampino-Self-Stothers, a.g.m., s. 87.

³⁴ Emma Rigby-Melissa Symonds-Derek Ward-Thompson, "A comet impact in AD 536?", *Astronomy & Geophysics*, Vol 45, (2004), 1.25.

³⁵ The Annals of Ulster: 536; Annals of Inisfallen: 537.

Prokopius'un anlattığı üzere 541'de Pelusium'da ortaya çıkan veba, 542'de Bizans'ın başkenti Constantinopolis'e ulaşmıştır. Şehre ulaştığı ilk dönemde yaklaşık dört ay oldukça şiddetli bir etki gösteren veba salgını birçok insanın ölümüne neden olmuştur. Bu noktada artan ölümlerin gömülememesi nedeniyle ortaya çıkan ceset yığınları ve kötü koku kenti yaşanmaz hale getirmiştir. Şehirdeki sıkıntıyı gidermek amacıyla hareket eden Iustinianus da Galata bölgesinde büyük bir mezar çukuru kazdırarak ölümlerin buraya gömülmesi talimatını vermiştir.³⁶

İlk ortaya çıktığı dönemden itibaren yayılım alanını oldukça hızlı bir şekilde genişleten veba salgını, yaklaşık iki yüzyıl boyunca Akdeniz şehirlerini vurmuştur. Bu süre zarfında on sekiz veba dalgasının yaşandığı tahmin edilmektedir.³⁷ Başlangıçta fareler üzerinde yaşayan pirelerin ısırıkları aracılığıyla insanlara bulaşan veba, sonraki süreçte hastalığa yakalanan insandan sağlıklı insana da bulaşmaya başlamıştır. Antik kaynaklar çerçevesinde vebanın genel belirtileri koltukaltı, kulak arkası ve kasıkta hıyarcık denilen kırmızı renkli şişkinliklerin ve gözlerde kızarıklıkların belirmesi, kusma, ishal ve ateş şeklinde olmuştur.³⁸ Vebaya yakalanan hastanın vücudundaki kızarıklıklar siyaha dönmeye başladığı zaman ölümün yakın olduğu anlaşılmış, kişinin hastalığa yakalandıktan sonraki iki-üç gün içerisinde de kan zehirlenmesinden öldüğü düşünülmüştür. Bu nedenle veba zaman zaman "kara ölüm" olarak da anılmıştır.³⁹ Bazı güncel araştırmalar hastalığa yakalananların ölüm oranının %68,6 ilâ %78 arasında olduğunu iddia etmektedir.⁴⁰

Akdeniz çevresinde yapılan ticari faaliyetler vebanın yayılması açısından oldukça önemli bir etkidir. Bilhassa bir farenin doğduğu yerden

³⁶ Gabriel-Viorel Gardan, "The Justinianic Plague: The Effects of a Pandemic in Late Antiquity and the Early Middle Ages", *Romanian Journal of Artistic Creativity*, Vol 8, Iss 4, (2020), s. 13.

³⁷ Dionysios Stathakopoulos, "Crime and Punishment The Plague in the Byzantine Empire, 541-749", *Plague and The End of Antiquity The Pandemic of 541-750*, ed. Lester K. Little, Cambridge University Press, 2007, s. 105.

³⁸ Evagrius, *Hist. eccl.* IV. 29.

³⁹ "Kara ölüm" tabiri ilk olarak 14. yüzyılda ortaya çıkan veba salgını için kullanılmış olsa da tarih boyunca gerçekleşen veba salgınlarını "kara ölüm" olarak adlandırmak bir gelenek haline almıştır:

<https://www.etymonline.com/search?q=black%20death> (22.09.2023).

⁴⁰ Gardan, a.g.m. s. 9.

iki yüz metreden fazla uzaklaşmadığı tezi⁴¹ göz önünde bulundurulursa gemiler içerisinde yaşayan fareler aracılığıyla hastalığın Akdeniz limanlarına yayıldığı tahmin edilebilir. Vebanın deniz ticareti vasıtasıyla yayıldığı kabul edildiğinde iç kesimlerde görülmemesi ya da bu bölgelere çok geç ulaşması gerekmektedir. Gerek arkeolojik veriler gerekse antik kaynaklar vebanın iç bölgelere de sirayet ettiğini göstermektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri salgının çok uzun bir süre etkisini koruması ve bazı yıllarda tekrar etmesidir. Nitekim salgının on sekiz dalga şeklinde iki yüzyıla yakın bir dönem etkisini muhtelif yerlerde hissettirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda veba salgınından etkilenen bölgelerden biri de Britanya olmuştur. 6. yüzyılda Britanya ve Batı Avrupa arasındaki ticari faaliyetlerin kısıtlı olması, bölgede veba salgının yayılımı için başka bir etkenin öne çıktığını düşünmeyi gerektirmektedir. Bu dönem içerisinde şehir hayatının gelişmediği ve pagan toplulukların mukim olduğu Britanya Adası'na Hıristiyan keşişlerin yoğun bir şekilde misyonerlik faaliyetleri düzenledikleri bilinmektedir. Ada genelindeki bu misyonerlik faaliyetlerinin vebanın bölgede yayılmasının en önemli nedenlerinden biri olduğu tahmin edilmektedir.⁴² 7. yüzyılda Britanya'ya varan veba salgının bölgedeki etkisi, Tarihçi Bede (672/3-735) tarafından kaleme alınan *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* (Anglosakson Irklarının Kilise Tarihi) adlı yapıtta ortaya konulmaktadır. Bilhassa manastır hareketi ve misyonerlik üzerine çeşitli bilgiler veren Bede, eserinin muhtelif yerlerinde vebadan ölen din adamlarının isimlerini de zikretmiştir.⁴³ Bu bağlamda Avrupa'nın çeşitli yerlerinden Britanya'ya giden din adamları bölgede Hıristiyanlığı yaymakla kalmamış, vebaya sebep olan virüslerin de muhtelif bölgelere yayılımında başrol oynamışlardır.

Veba salgınına Geç Antik Çağ'ın sıradan insanların genel bakışı, tanrının gazabı şeklinde olmuştur. Her ne kadar Hippocrates (MÖ 460-370) zamanından itibaren hastalıkların nedeni hakkında akılcı bir yorum ortaya

⁴¹ William Rosen, *Justinian's Flea Plague, Empire and The Birth of Europe*, Penguin Book, 2007, s. 186.

⁴² Craig A. Molgaard-Amanda L. Golbeck-Kerry E. Ryan, "Justinian's Plague, Hagiography and Monasticism", *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, Vol 6, Iss 10, (2012), s. 75.

⁴³ Eseri içerisinde pek çok veba salgınından bahseden Bede'nin salgın hakkında verdiği en spesifik anlatı 664'te aniden ortaya çıkan salgındır. Veba salgınının yaklaşık iki yüzyıl kadar sürdüğü düşünüldüğünde Bede'nin anlattığı salgının Iustinianus salgınının bir devamı niteliğinde olduğu düşünülebilir: Bede, *Hist. eccl.* III. XXVII.

konulmaya çalışılsa da bu yöntem Geç Antik Çağ topluluklarının geneli tarafından benimsenmemiştir. Bu bağlamda toplumun ve bireylerin içerisindeki kötü arzuların tanrıyı rahatsız etmesi sebebiyle vebanın ilahi bir ceza olarak gönderildiği düşüncesi Geç Antik Çağ toplulukları arasında benimsenen ortak bir görüş olmuştur. Bununla birlikte salgına eskatolojik yorum getirenler de mevcuttur. Kitab-ı Mukaddes üzerine yapılan yorumlamalar çerçevesinde Hristiyan inancına göre İsa'nın yeryüzüne geri dönüş tarihinin yaklaştığı dönemde salgın hastalıklar, kıtlık ve deprem gibi doğal afetler yaşanması muhtemeldir. Bilhassa Sinoptik İnciller⁴⁴ baz alınarak yapılan yorumlar bağlamında 492 ilâ 508 arasındaki dönem, dünyanın yaratılışından itibaren altıncı bin yıla denk düşmektedir. Dolayısıyla 6. yüzyılın ortalarında patlak veren bir veba salgının da bu yorumlamalar bağlamında kıyametin yaklaştığının bir göstergesi olarak değerlendirilmesi anlaşılabilir bir durumdur.⁴⁵

3. IUSTINIANUS SALGININA MODERN YAKLAŞIMLAR

Iustinanus salgını, ilk patlak verdiği dönemin üzerinden yaklaşık bin beş yüz yıl geçmesine rağmen günümüz araştırmacıları tarafından hâlâ rağbet gören bir araştırma konusudur. Ancak günümüz tarihçileri arasında salgın konusunda birtakım ihtilaflar bulunmaktadır. Bu bağlamda modern araştırmalar dikkate alındığında salgına iki tür yaklaşımın olduğu görülmektedir: maximalist yaklaşım ve minimalist yaklaşım.

Minimalist bakış açısına sahip araştırmacılardan biri olan Chris Wickham'a göre veba salgınının imparatorluğun doğu kısımlarındaki arkeolojik kazılarda ispatlanması zordur. Bununla birlikte daha çok Kuzey Afrika'da ve Mısır'da rastlanılan papirüs tomarlarında da vebadan çok az bahsedilmektedir. Bu çerçevede yapılan bir araştırmaya göre 520 ilâ 570 arasında ele geçirilen beş yüz beş papirüste toplu göç ya da ölüme dair

⁴⁴ Sinoptik kelimesi, "birlikte, hep birlikte, aynı zamanda" anlamlarına gelen "σύν" ve "görmeye ilgili, görmeye ait, optik" anlamlarına haiz "ὀπτικός" kelimelerinin birleşimi olan ve "toplu bakış" anlamına gelen "σύνοπτις" kelimesine dayanmaktadır. Hristiyan literatürde ise konu, içerik ve kelime kullanımları bakımından pek çok benzerliğe sahip olan Matta, Markos ve Luka incillerini tanımlamak amacıyla kullanılan bir tabirdir: Daniel Patte, "Synoptic Gospels", *The Cambridge Dictionary of Christianity*, ed. Daniel Patte, Cambridge University Press, 2010, s. 1203.

⁴⁵ Stathakopoulos, "Crime and Punishment The Plague in the Byzantine Empire, 541–749", s. 109.

herhangi bir atıf bulunmamaktadır.⁴⁶ Buna rağmen Wickham, imparatorluğun batı bölümlerinde nüfusun kayda değer biçimde azaldığını kabul ederek bu düşüşte vebanın payının olduğu kadar savaşların da etkisinin olduğunu söylemektedir.⁴⁷ Yazar, Avrupa'nın bazı yerlerinde nüfus oranının %50'ye varan düşüşler yaşadığını kabul etse de bu düşüşü bir çöküş olarak değil, bir azalma olarak yorumlamaktadır.⁴⁸ Vebanın Bizans'ın gerileyişinde ve Arapların ilerleyişinde etkisinin olmadığını iddia eden minimalist yazarlar, Antik kaynaklarda geçen göç etme olgusunun doğru olmadığını ve veba kaynaklı ölümlere atfedilen toplu mezarların bazı kültürel gelenekler bağlamında ortaya çıkmış olabileceğini söyleyerek tarımsal üretimin devam ettiği tezini ileri sürmektedirler.⁴⁹ Minimalist bakış açısı, vebanın öldürücü etkisini kabul etmekle birlikte bu etkinin abartıldığını, salgının belirli bir bölgede ve kısa süreli bir şekilde etkisini gösterdiğini savunmaktadır.⁵⁰

Veba salgınına maximalist açıdan yaklaşan yazarlar ise salgının Antik Çağ'ı bitecek kadar şiddetli olduğunda hemfikirler. Bu teori çerçevesinde özellikle Bizans İmparatorluğu'nun vebadan etkilendiğine vurgu yapılarak imparatorluk ordusuna dâhil edilecek asker dahi bulunamadığı ve "barbar" kabilelerin paralı askerler olarak görevlendirildiği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda veba sebebiyle insanların yaşamlarını yitirmesi ve sağ kalanların ise yaşadıkları yerleri terk etmeleri, imparatorluk içerisindeki en büyük gelir kalemi olan vergi girdilerini azaltmıştır. Bu azalma da paralı askerlerin ücretlerinin ödenmesinde sıkıntılar yaşanmasına, dolayısıyla da askeri isyanların çıkmasına neden olmuştur.⁵¹ Bunun yanında antik kaynakların anlattığı göç olgusunu da değerlendiren maximalist yazarlar, hastalığa

⁴⁶ Lee Mordechaia, Merle Eisenberg, Timothy P. Newfield, Adam Izdebski, Janet E. Kay, Hendrik Poinar, "The Justinianic Plague: An Inconsequential Pandemic?" *PNAS*, October 7, (2019), s. 25548.

⁴⁷ Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages Europe and the Mediterranean 400–800*, Oxford University Press, 2005, s. 548.

⁴⁸ Wickham, a.g.e. s. 508.

⁴⁹ Bruce Power, "A Sixth Century Plague Wasn't So Dire", *Humans & Society*, https://www.sciencenewsdigital.org/sciencenews/january_18__2020/MobilePagedArticle.action?articleId=1552089#articleId1552089 (15.10.2020).

⁵⁰ Lee Mordechai, Merle Eisenberg "Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague" *Past & Present*, Vol 244, Iss 1, (2019), s. 48.

⁵¹ Lester K. Little, "Life and Afterlife of the First Plague Pandemic", *Plague and The End of Antiquity The Pandemic of 541-750*, ed. Lester K. Little, Cambridge University Press, 2007, s. 24.

yakalanmaktan korkan insanların evlerini terk ettiklerini ve bu toplu göçlerin de tarımsal üretimde fazlasıyla azalmalara neden olduğunu düşünmektedirler.

4. IUSTINIANUS SALGININ SİYASİ, EKONOMİK VE SOSYAL SONUÇLARI

On sekiz dalga şeklinde yaklaşık iki yüzyıl boyunca süren veba salgını siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda birçok etki yaratmıştır. Antik kaynaklardan hareketle salgının yoğun bir göç hareketine neden olduğu görülmektedir. Özellikle Bizans İmparatorluğu gibi yerleşik yapıya sahip devletler için göç olgusu her zaman sıkıntı yaratan bir durum olmuş, yaşanan bu toplu insan hareketleri, imparatorluk içerisinde bir güç boşluğu yaratmıştır. Doğuda Sasani, batıda ise Germen kabilelerinin tehdidi altında bulunan Roma İmparatorluğunun batı yakası fiili olarak zaten veba salgını öncesinde çökmüştür. İmparatorluğun doğu kısmı ise oluşturduğu güçlü yapısıyla hayatını devam ettirmeyi başarmıştır. Ancak Bizans İmparatorluğu da yoğun nüfus kaybı sebebiyle orduya asker tedarikinde sıkıntı yaşamış ve barbar paralı askerlere yönelmek zorunda kalmıştır. Bizans'ı fazlasıyla etkileyen veba salgını, İtalya'nın Lombardlar tarafından işgalini kolaylaştırmış⁵² ve Arapların Suriye bölgesini ele geçirmelerinin önünü açmıştır.⁵³

Gerek maximalist gerekse minimalist yaklaşım açısından salgın öncesi ve sonrası nüfus popülasyonları kıyaslandığında vebanın önemli oranda can kaybına neden olduğu aşikârdır. Bu noktada genel olarak veba ölüm oranı salgının başlarında %25 olarak kabul edilirken 7. yüzyıl itibariyle bu oranın %60'lara çıktığı tahmin edilmektedir.⁵⁴ Genel anlamda birçok araştırmacının kabul ettiği ortalama ölüm oranı ise %33 ilâ %40 arasındadır.⁵⁵ Güncel araştırmalar, vebaya yakalanan insanların kurtulma oranının çok düşük olduğunu göstermektedir. Buna göre hastalığa yakalanan insanların yaklaşık dörtte üçü yaşamını yitirmiştir.⁵⁶ Bu noktada vebanın genel nüfus göz önüne alındığında Avrupa'da toplamda on ilâ on iki milyon kişinin ölümüne

⁵² Dea. Paul, *Historia Langobardorum* II. XXVI.

⁵³ Little, a.g.m. s. 24.

⁵⁴ J. C. Russell, "Late Ancient and Medieval Population", *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol 48, No 3, (1958), s. 42.

⁵⁵ Sandra Hempel, *The Atlas of Disease*, White Lion Publishing, 2018, s. 136.

⁵⁶ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, 1997, s. 196.

neden olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁷ Bu kadar yoğun insan kaybı üretimde çalışacak insan sayısında epey azalmalar yaratmış, bu durum da işgücü fiyatlarında artışa neden olmuştur. Dahası topluluklar içerisindeki yoğun bir ölüm oranının olması, tarlalarda ve ev işlerinde çalıştırılacak köle bulmayı zorlaştırmıştır.⁵⁸ Daha yüksek ücretli işler bulmak isteyen köleler de firar etmişlerdir. Dönemin Bizans İmparatoru Iustinianus da 544'te çıkardığı kanunlarla salgın nedeniyle artan fiyatları biraz olsun dizginlemeye çalışmış, çalışanların ve tüccarların fazla fiyat talep etmelerini engellemek istemiştir.⁵⁹ Bu bağlamda imparatorun çıkardığı kanunlar da imparatorluk genelinde bir fiyat artışının olduğunu kanıtlamaktadır.

Salgın döneminden en kârlı çıkan organizasyon ise kilise olmuştur. Tıpkı 3. yüzyıl içerisinde yaşanan Askeri Anarşi (235-284) döneminde olduğu gibi çaresizlik içerisinde dine yönelen insanlar, hayatlarında vebaya yakalanmamak ve öldüklerinde de huzurlu bir ahiret yaşamıyla karşılaşmak için kilise ve manastırlara koşmuşlardır.⁶⁰ Ölüm karşısında çaresizlik içerisinde kalan insanlar dini kurumların inşasında ücretsiz olarak çalışarak tanrının sevgisine nail olmaya çabalamışlardır. Bu açıdan bakıldığında vebaya karşı koyamamanın getirdiği çaresizlik nedeniyle insanların dine yönelmesi, Orta Çağ içerisinde kilisenin önemli bir otorite olmasını sağlayan etkenlerden birini yaratmıştır.

Salgının karaların içerisinde bulunan bölgeleri de vurduğu bilinmesine rağmen ticaretin de etkisiyle daha çok sahil kentlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Akdeniz'in birçok bölümüyle ticari bağlantıları olan ve özellikle Kuzey Afrika'nın tahılına fazlasıyla ihtiyaç duyan Bizans İmparatorluğu da salgından en fazla etkilenen devlet olmuştur. Her ne kadar imparatorluğun siyasi ve askerî açıdan geri kalışının tek müsebbibi olarak vebayı göstermek aşırı bir yorum olsa da salgının İtalya'nın Lombardlara, doğu sınırlarının ise Araplara karşı savunulmasında olumsuz etkisinin olduğu aşikârdır. Nitekim Arapların salgınla karşılaşması yaklaşık bir asır sonra

⁵⁷ Colin McEvedy ve Richard Jones tarafından hazırlanan *Atlas of World Population History* adlı kitapta Avrupa nüfusu 500'lerde otuz milyon civarı gösterilmektedir: Colin McEvedy-Richard Jones, *Atlas of World Population History*, Penguin Books, 1979, s. 18.

⁵⁸ Little, a.g.m. s. 21.

⁵⁹ Novella, 122.

⁶⁰ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, Alfa Yayınları, 2016, s. 80-81.

638’de Suriye’nin Anwas bölgesinde gerçekleşmiştir.⁶¹ Bunun yanında veba salgını, Abbasi Devleti tarafından meşruiyet sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Buna göre Abbasiler, salgının Emevi yönetiminin devrilmesinden sonra azaldığını dile getirerek vebanın azalmasıyla kendi yönetimlerinin meşruiyeti arasında bir bağlantı kurmaya çalışmışlardır.⁶²

SONUÇ

Iustinianus döneminde ortaya çıkan veba salgını, üzerinden binlerce yıl geçmesine rağmen günümüzde hâlâ tartışma yaratan bir konudur. 6. yüzyıldaki bilimsel faaliyetlerden hareketle bu salgının kesin olarak bir veba salgını olduğunu söylemek mümkün görünmemekle birlikte gerek Antik referanslardan gerekse arkeolojik kazılardan çıkarılan bulgular, bunun bir veba salgını olduğunu iddia etmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu veriler bağlamında dönem içerisinde ortaya çıkan hastalığın bir salgın düzeyine eriştiği kesindir. Veba, başlangıçta ticaretin yoğun olduğu Marsilya, Constantinopolis ve İskenderiye gibi şehirlerde etkisini göstermiştir. Ancak salgının 541’den 750’ye kadar yaklaşık iki yüz yıl kadar sürdüğü düşünüldüğünde zamanla iç bölgelere de yayılması kaçınılmaz olmuştur. Bilhassa Britanya’nın iç kesimlerinde Hıristiyan misyonerler salgının yayılmasında başrol oynamışlardır.

Gerek maximalist gerekse minimalist yaklaşımlar açısından veba salgınının çok büyük bir nüfus kaybına neden olduğu aşîkârdır. Böyle bir nüfus kaybı, özellikle Bizans gibi yerleşik düzen üzerine kurulmuş bir devlet için oldukça sıkıntılı bir durum doğurmuştur. Vergi gelirlerinin kayıt altına alındığı ve gelir-gider dengesinin belirli bir düzleme oturtulmaya çalışıldığı bir imparatorlukta yoğun bir nüfus kaybının yaşanması, Geç Antik Çağ döneminde bir imparatorluğun en büyük gelir kalemi olan vergi gelirlerinin de düşüşü anlamına gelmiş ve bu durum da devleti darboğaza sokmuştur. Dahası nüfusun kontrol edilemez bir şekilde azalması, orduya alınacak asker bulunmasını da engellemiş ve Bizans İmparatorluğu, barbarlardan para karşılığında askerlik yapmalarını istemek zorunda kalmıştır. Ancak vergi

⁶¹ Little, a.g.m. s. 8.

⁶² Michael W. Dols, “Plague in Early Islamic History”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol 94, No 3, (1974), s. 380.

kalemlerindeki azalma, paralı askerlerin ücretlerinin ödenmesini zorlaştırmış ve parasını alamayan askerlerin isyan etmelerine sebep olmuştur.

Nüfus azalışı, tarımda ve diğer alanlarda çalışacak işgücü bulmayı zorlaştırmıştır. Artan işgücü ücretleri, ev işlerinde çalışan ve fiyat artışı talep etme hakkı olmayan kölelerin firar etmelerine sebebiyet vermiştir. Ayrıca vebaya yakalanmak istemeyen insanların salgının nüfuz ettiği bölgeleri terk etmesi, bir göç hareketi başlatmıştır. Bu durum da göç eden kitlenin kontrolünde büyük bir sıkıntı yaratmıştır. Dahası salgın etkisindeki bölgelerden kaçarak görece güvenli bölgelere göç eden insanlar, vebanın yayılımını kolaylaştırmışlardır.

Günümüzde dünya ölçeğinde genel anlamda yerleşik yaşam biçimi kabul edilmiş olmasına rağmen göç meselesinin kurumsal devlet yapıları açısından ne derecede sıkıntı yarattığı ortadadır. Bu bağlamda Antik Çağ'ın yerleşik devletlerinden biri olan Bizans İmparatorluğu için göç meselesi, iae ihtiyacının karşılanması ve asayişin sağlanması gibi hususlarda birtakım problemleri beraberinde getirmiştir.

Avrupa'nın 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Germen kabileler tarafından parsellenmesi, Iustinianus liderliğindeki Bizans İmparatorluğu tarafından engellenmeye çalışılmışsa da vebanın getirdiği yıkım, bu bölgelerin yeniden ele geçirilmesini sekteye uğratmıştır. Avrupa'da salgından uzak bölgelere göç eden insanların hastalıktan uzak durmak için dışarıya bağımlılığı en aza indirgeyen, kendi kendine yetmek üzerine kurulu olan kapalı ekonomiyi benimsemeleri Orta Çağ'da özellikle Avrupa ile özdeşleştirilen feodal yapının oluşumunda önemli bir etken yaratmıştır.

Veba salgınının Antik Çağ'ı bitirip Orta Çağ'ı başlattığı düşüncesi, oldukça iddialı bir tez olup salgın dışında kalan siyasi, dini ve kültürel tüm öğeleri göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Nitekim bunun yanında Orta Çağ'ın nerede başlayıp Antik Çağ'ın nerede bitirileceği hususu da müphem kalmaktadır. Bununla birlikte vebanın yarattığı etki, Orta Çağ Avrupası'nda dine dayalı bir bakış açısı olan skolastik düşüncenin yükselişini kolaylaştırmıştır. Kuzey Avrupa ve Britanya bölgesinde misyonerlik faaliyetleriyle yayılan veba salgınları, bölgede Hristiyanlığın artışıyla paralel ilerlemiştir. Salgın etkisiyle sağlıklı insanlar, salgından kurtulmak; hastalığa yakalanan insanlar ise iyileşmek için dine yönelmişlerdir. Dine yönelen

insanların motivasyonu, dünyevi açıdan hastalıktan kaçınmak ya da kurtulmak olurken uhrevi açıdan ise Tanrı'nın inayetini kazanarak öldükten sonra cennete gitme umudu olmuştur. Bu bağlamda Geç Antik Çağ'da salgınla yüzleşen insanlar, dine sarılarak ruhban sınıfının uygun gördüğü şekillerde yaşamışlardır. Bu durum da ruhban sınıfını ve kiliseyi güçlendiren bir etki yaratmıştır. Dahası bu insanlar, kilise inşalarında ücretsiz bir şekilde çalışarak Orta Çağ'ın dini eserlerinin meydana getirilmesinde etkili olmuş ve otoriter kilise organizasyonunun oluşumuna katkı sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Annals of Inisfallen: 537:
<https://celt.ucc.ie/published/T100004/index.html> (18.09.2023).

Annals of Ulster: 536:
<https://celt.ucc.ie/published/T100001A/index.html> (18.09.2023).

Bede, *Historical Works I-III*, trans. J. E. King, The Loeb Classical Library, 1962.

Cassiodorus, *Variae*, trans. S. J. B. Barnish, Liverpool University Press, 2006.

Corpus Iuris Civilis, Novellae: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/corpjurciv.htm> (22.09.2023).

Evagrius Scholasticus, *Ecclesiastical History* (AD 431-594), trans. E. Walford: http://www.tertullian.org/fathers/evagrius_4_book4.htm (06.05.2021).

Flavius Cresconius Corippus, *Iohannis (De Bellis Libycis)*, trans. George W. Shea, Edwin Mellen Press, 1998.

Greek Bible: <https://www.greekbible.com/> (22.09.2023).

Gregorius of Tours, *Libri Historiarum*:
<https://www.thelatinlibrary.com/gregorytours.html> (20.09.2023).

Gregory of Tours, *History of The Franks*, trans. Lewis Thorpe, Penguin Books, 1974.

Ioannes Lydus, *Liber De Ostentis*, ed. Curtius Wachsmuth, in Aedibus B. G. Teubneri, 1897.

Marcellinus Comes, *Chronichon*, ed. Theodorus Mommsen, Minora II, Paris, 1894: <https://www.thelatinlibrary.com/marcellinus.html> (22.09.2023).

Michael the Great, *Chronicle*, trans. Robert Bedrosian, 2013: <https://archive.org/details/ChronicleOfMichaelTheGreatPatriarchOfTheSyrians/page/n3/mode/2up> (23.09.2023).

Paul, Deacon, *History of The Lombards*, trans. William Dudley Foulke, University of Pennsylvania Press, 2003.

Procopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Procopius, *History of The Wars I-II (Persian War)*, trans. H. B. Dewing, The Loeb Classical Library, 1914.

Procopius, *History of The Wars III-IV (Vandalic War)*, trans. H. B. Dewing, The Loeb Classical Library, 1916.

Scriptores Historiae Augustae I, trans. David Magie, The Loeb Classical Library, 1922.

Scriptores Historiae Augustae III, trans. David Magie, The Loeb Classical Library, 1998.

Syriac Chronicle (Zacharias of Mytilene), trans. F. J. Hamilton-E. W. Brooks, ed. J. B. Bury, Methuen Publishing, 1899.

Thucydides, *History of Peloponnesian War I-II*, trans. Charles Forsters Smith, The Loeb Classical Library, 1956.

Modern Kaynaklar

ARJAVA, Antti, “The Mystery Cloud of 536 CE in The Mediterranean Sources”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol 59, 2005, s. 73-94.

BARRAS, Collin, “The Year of Darkness”, *New Scientist*, Vol 221, 2014, s. 34-38.

BENEDICTOW, Ole Jørgen, “The Origin and Early Spread of Yersinia pestis and of Epidemic Plague: Palaeobiological and Historical Viewpoints”, *RCC Perspectives*, No. 3, Sickness, Hunger, War, and Religion: Multidisciplinary Perspectives, 2012, s. 543-548.

BROWN, Peter, *Geç Antikçağ Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, Alfa Yayınları, 2016.

ÇELGİN, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Alfa Yayınları, 2018.

DOLS, Michael W, “Plague in Early Islamic History”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol 94, No 3, 1974, s. 371-383.

GARDAN, Gabriel-Viorel, “The Justinianic Plague: The Effects of a Pandemic in Late Antiquity and the Early Middle Ages”, *Romanian Journal of Artistic Creativity*, Vol 8, Iss 4, 2020, s. 3-18.

HEMPEL, Sandra. *The Atlas of Disease*, White Lion Publishing, 2018.

<https://www.etymonline.com/search?q=black%20death> (22.09.2023).

LITTLE, Lester K. “Life and Afterlife of the First Plague Pandemic”, *Plague and The End of Antiquity The Pandemic of 541-750*, ed. Lester K. Little, Cambridge University Press, 2007, s. 3-32.

LITTMAN, Robert J, “The Plague of Athens: Epidemiology and Paleopathology”, *Mount Sinai Journal of Medicine*, Vol 76, 2009, s. 456-467.

MCEVEDY, Colin, JONES, Richard, *Atlas of World Population History*, Penguin Book, 1979.

MOLGAARD, Craig A, GOLBECK Amanda L.-RYAN Kerry E., “Justinian’s Plague, Hagiography and Monasticism”, *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, Vol 6, Iss 10, 2012, s. 67-80.

MORDECHAIA, Lee, EISENBERG, Merle, “Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague” *Past & Present*, Vol 244, Iss 1, 2019, s. 3-50.

MORDECHAIA, Lee, EISENBERG, Merle, NEWFIELD Timothy P., IZDEBSKI Adam-KAY Janet E., POINAR Hendrik, “The Justinianic Plague: An Inconsequential Pandemic?” *PNAS*, October 7, 2019, s. 25546-25554.

MORONY, Michael G., ““For Whom Does the Writer Write?”: The First Bubonic Plague Pandemic According to Syriac Sources”, *Plague and The End of Antiquity*, ed. Lester K. Little, Cambridge University Press, 2007, s. 59-86.

PATTE, Daniel, “Synoptic Gospels”, *The Cambridge Dictionary of Christianity*, ed. Daniel Patte, Cambridge University Press, 2010, s. 1203.

POWER, Bruce, “A Sixth Century Plague Wasn’t So Dire”, *Humans & Society*, 2020:

[https://www.sciencenewsdigital.org/sciencenews/january_18__2020/MobilePagedArticle.action?articleId=1552089#articleId1552089_\(15.10.2020\)](https://www.sciencenewsdigital.org/sciencenews/january_18__2020/MobilePagedArticle.action?articleId=1552089#articleId1552089_(15.10.2020)).

RAMPINO, Michael R., SELF Stephen, STOTHERS Richard B., “Volcanic Winters”, *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, Vol 16, 1988, s. 73-99.

RIGBY, Emma, SYMOND, Melissa, WARD-THOMPSON, Derek, “A comet impact in AD 536?”, *Astronomy & Geophysics*, Vol 45, 2004, s. 1.23-1.26.

ROSEN, William, *Justinian’s Flea Plague, Empire and The Birth of Europe*, Penguin Book, 2007.

RUSSELL, J. C., “Late Ancient and Medieval Population”, *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 48, No. 3, 1958, s. 1-152.

SAYAR, Mustafa, “Migration as Result of Natural Disasters in the Eastern Mediterranean World in Antiquity”, Migration in Antiquity Conference Centre Monte Veritas, Ascona / Switzerland 26 April-01 May 2020, Abstract Book (2022):

[https://www.academia.edu/40914160/On_the_Move_Migration_in_Antiquity_10_15th_April_2022_\(30.10.2023\)](https://www.academia.edu/40914160/On_the_Move_Migration_in_Antiquity_10_15th_April_2022_(30.10.2023)).

STATHAKOPOULOS, Dionysios, “Crime and Punishment The Plague in the Byzantine Empire, 541–749”, *Plague and The End of Antiquity The Pandemic of 541-750*, ed. Lester K. Little, Cambridge University Press, 2007, s. 99-118.

STATHAKOPOULOS, Dionysios, “Plague, Justinianic (Early Medieval Pandemic)”, *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, ed. Oliver Nicholson, 2018, s. 1200-1201.

STOTHERS, R. B., “Myster Cloud of AD 536”, *Nature*, Vol 307, 1984, s. 344-345.

TREADGOLD, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, 1997.

WICKHAM, Chris, *Framing the Early Middle Ages Europe and the Mediterranean 400–800*, Oxford University Press, 2005.

WIECHMANN, Ingrid, “Plague-An Introduction”, *RCC Perspectives*, No. 3, Sicknes, Hunger, War, and Religion: Multidisciplinary Perspectives, 2012, s. 65-67.